

RUSKÁ MEDIEVISTIKA SOVĚTSKÉHO OBDOBÍ JAKO BADATELSKÝ PROBLÉM

Jitka Komendová

Russian Mediaeval Studies in the Soviet Era as a Research Problem

This article is concerned with contemporary Russian research on Russian Mediaeval Studies in the Soviet era. Historians of Russian Mediaeval Studies faced repression in the twentieth century to an extent and for a length of time and in an intensity not experienced by historians in any other European country of those days. It is therefore understandable that researchers now look at the past of their own field mainly through the lens of the history of repression. Though picture from outside the trampled field of scholarship (historians in particular and the field in general), as well as victims of the totalitarian regime, is in many respects an accurate one, it has pushed to the background the fact that not only ideologists misused topics from history, but so did scholars themselves, who met this 'social demand' and actively took part in disciplining their own field. These fundamental questions, however, have previously not been considered in Russian historiography to the extent they deserve.

Jitka Komendová (*1976), působí na Univerzitě Palackého v Olomouci, jitka.komendova@seznam.cz

Když se během perestrojky zhroutila mohutná budova sovětské historiografie, nabyli někteří badatelé dojmu, že stojí uprostřed zbořeníště, plného bezcenné suti. Dějepisectví předchozích desetiletí bylo označeno za „zvláštní vědecko-politický fenomén, harmonicky se začleňující do systému totalitního státu a uzpůsobený k zajišťování jeho ideově-politických potřeb“.¹ Hovoří se o „zabitě duši

1 JURIJ NIKOLAJEVIČ AFANASJEV, *Fenomen sovětskoj istoriografii*, in: *Sovetskaja istoriografija*, (ed.) Jurij Nikolajevič Afanasjev, Moskva 1996, s. 37.

vědy⁴² a o tom, že „sovětská historická věda přestala být vědou, neboť se ani vážněji nepokusila, aby se jí stala.“⁴³ Tento pohled vyvolal neméně emotivní odpovědi, a to jak ze strany těch, kteří potřebovali, aby jejich kostlivci zůstali ve skříni, tak od badatelů, kteří si uvědomovali, že provokativní nihilistické generalizace nemohou nahradit solidní, diferencující náhled na minulost.⁴⁴

Odstup čtvrt století přece jen oslabil ostří sporů a namísto pouhého střetu „nihilistů“ s „apologety“⁴⁵ nabylo bádání nad sovětskou historiografií také klidnějších, vyrovnanějších podob. Plynoucí čas a střídání generací má na zkoumání sovětské medievistiky ambivalentní dopad. Kromě toho, že postupem času slábnou zjištěné emoce a mladší střední a mladá generace badatelů již není osobně provázaná se sovětským režimem a tehdejšími oficiálními institucemi, takže není vedena snahou o sebeospravedlnění, hraje čas i negativní roli: ztrácí se velké množství informací, které by mohl zachytit pouze hloubkově provedený orální výzkum.

Ačkoli se většina prací o dějinách ruského dějepisceví 20. století věnuje především sféře nových a nejnovějších dějin, zabývat se oblastí medievistiky je v mnoha ohledech zajímavější a pro poznání světa sovětské historiografie výmluvnější. Zatímco moderní dějiny byly zcela zotročeny politikou, medievistika představovala jisté útočiště, poskytující alespoň relativně větší prostor pro intelektuální kreativitu (byť i zde poněkud svobodnější náhled na zdánlivě apolitická témata mohl otrást vědeckou kariérou), ale především prostupování vědy ideologií bylo v oblasti starších dějin komplikovanější, méně do očí bijící. To však ale má i důsledky pro historickou vědu postsovětské éry: u leckterých interpretací se jakoby pozapomnělo na skutečnost, že nejsou výsledkem seriózního výzkumu, nýbrž byly do obrazu středověku vneseny „zvnějšku“ a neopírají se o nic jiného

2 A. N. SACHAROV, *Diskussii v sovetskoi istoriografii: ubitaja duša nauki*, in: Sovetskaja istoriografija, s. 124–161.

3 N. V. ILLERICKAJA, *Stanovlenije sovetskoi istoriografičeskoj tradicii: nauka, ně obretšaja lica*, in: Sovetskaja istoriografija, s. 187.

4 ARON JAKOVLEVIČ GUREVIČ, *Historikova historie*, Praha 2007, s. 11.

5 „I dnes se pokládám za historika-marxistu. [...] Samozřejmě marxistické pojetí dějin představuje jen jeden pohled a jsou možné i jiné. Ale mně tento pohled připadá jako nejadekvátnější poznání historické skutečnosti, nejzdařilejší ‚pracovní hypotéza‘ pro seriózního historika, která umožňuje objasnění objektivní stránky historického procesu a jeho subjektivního chápání současníky i následujícími generacemi, propojení poznání individuálního a konkrétního s odhalením historických zobecnění a zákonitostí historického vývoje. [...] Stejně jako nehynoucí heslo ‚volnost, rovnost, bratrství‘ se znovu zrodí a budou pochopeny i dnes zavrhané a poplivané Marxovy myšlenky o zákonech historie.“ – JEVGENIJA VLADIMIROVNA GUTNOVA, *Perezžitje*, Moskva 2001, s. 426–427.

než o sovětskou ideologii. Kvůli tomu projevují některé relikty marxistické medievistiky až překvapivou životaschopnost.

Dějiny ruské historické vědy jsou samozřejmě paralelně studovány i mimo Rusko. Pohled zvnějšku, zvláště ze zemí, kde dějiny dějepiscectví představují pevně etablovanou historickou disciplínu, má zcela jistě své přednosti, ale zároveň se takto stírá aspekt vyrovnávání se vědy se svou minulostí, spor mezi tradicí a novátorstvím, problém překročení vlastního stínu, vymezení hranic mezi prázdnou revoltou, kritickým rozvíjením dosavadních podnětů a mechanickou nápodobou. A právě tato rovina sebereflexe je podle mého soudu na studiu ruské medievistiky 20. století obzvláště zajímavá, proto se v následujících úvahách budu věnovat výlučně náhledu ruské historiografie na svou vlastní minulost.⁶ Tato studie tedy v žádném případě nemá nabídnout systematický přehled ruského medievistického bádání za uplynulé století a jmenovat všechny významné představitele oboru spolu s problémy, jimž se věnovali. Takto extrémně stručné dějiny ruské medievistiky by podle mého soudu postrádaly jakýkoli smysl. Cíl tohoto textu směřuje jinam: měl by poukázat na způsoby, jimiž současní ruští badatelé studují sovětskou etapu ruské medievistiky, vymežit problémy, jež je na tomto tématu zajímaví, a nastínit jejich hodnocení minulosti vlastního oboru. Proto také zde uváděný výčet ruských medievistů není primárně určován jejich přínosem pro dějiny oboru (řada významných jmen nezazní), ale jmenuji především ty badatele, jejichž dílo i životní osudy dobře ilustrují jisté obecnější tendence v sovětské medievistice. Vesměs jde zároveň o osobnosti, v jejichž hodnocení se výrazně projevují jak proměny současného historiografického diskurzu ve srovnání se sovětskou érou, tak široké spektrum emocí, jež u dnešních Rusů sovětská minulost vyvolává.

Dějiny represí

Ruská medievistika zažila ve 20. století represe, jejichž rozsah, dobu trvání a intenzitu nepoznala žádná jiná evropská historiografie té doby. Sovětský režim zlikvidoval celá odvětví výzkumu, zejména církevní dějiny, výrazně komplikovanou pozici ale měly i dějiny kultury v širokém smyslu. V nemilosti se ocitla rus-

6 Není možné a ani to nepokládám za účelné, aby tento text byl doprovázen vyčerpávajícím soupisem prací o dějinách sovětské medievistiky. Literatura, kterou zde uvádím, má buď ilustrativní charakter, tj. dokládá jisté tendence a témata v historiografii, nebo sloužila jako bezprostřední východisko pro mé úvahy.

ká byzantologie, jež v závěru carského období dosáhla špičkové světové úrovně.⁷ Zdrcující tlak sovětského režimu na historické bádání lze sledovat jak v kontextu dějin institucí (moskevský a leningradský Historický ústav Akademie věd, historické fakulty moskevské, leningradské a dalších univerzit, Institut rudé profesury a jiné instituce 20. let),⁸ tak v rovině biografii jednotlivých vědců.

Nástup bolševiků k moci znamenal nejen likvidaci dosavadního univerzitního a akademického systému, ale i tradičních historických oborů: v nově zřízeném Historickém ústavu Komunistické akademie zavedl M. N. Pokrovskij disciplínu jako dějiny imperialismu, dějiny epochy průmyslového kapitálu či dějiny proletariátu v SSSR.⁹ Mediévistika byla sovětskými ideology vnímána jako nezajímavá a neužitečná, proto vědecké instituce specializované na tuto epochu zmizely a mediévisté se uchýlili do ústavů dějin vědy a techniky apod. Zároveň ale „nezajímavost“ a „nedůležitost“ starších dějin uchránila obor před tak drtivými represemi, jakým byli vystaveni historici novověku. Vůči těm mediévistům, kteří neošli do emigrace, ač za sebou měli působení na vědeckých institucích carského Ruska a s novým režimem i novým pojetím vědy se plně neztotožnili, prozatím sovětská moc nezasáhla se vši razancí. Zúctování přišlo až v tzv. akademickém procesu z let 1929–1931, v němž byly desítky příslušníků humanitní inteligence souzeny za údajný pokus o svržení sovětského režimu a obnovení monarchie. Mezi obviněnými se ocitla řada specialistů na starší dějiny: S. F. Platonov, M. K. Ljubavskij (před revolucí rektor Moskevské univerzity), M. D. Priselkov, N. P. Lichačev, S. V. Bachrušin, V. N. Beneševič, B. A. Romanov aj.¹⁰

7 I. P. MEDVEDĚV, *Někotoryje razmyšlenija o sudbach russkogo vizantinoveděnja*, *Istoričeskije zapiski* 3/2000, s. 30–47. Srov. zde snahy J. A. Kosminského o záchranu ruské byzantologie.

8 J. P. ŠARAPOV, *Licej v Sokol'nikach: Očerki istorii IFLI*, Moskva 1995; VIKTOR MOISEJEVIČ PANĚJACH, *Uprazdněnije Leningradskogo otdělenija Instituta istorii AN SSSR v 1953 godu*, *Voprosy istorii* 10/1993, s. 19–27. Srov. též vzpomínky žáka Pokrovského, absolventa Komunistické akademie a Institutu rudé profesury: ARKADIJ LVOVIČ SIDOROV, *Institut krasnoj professury*, in: *Mir istorika: Istoriografičeskij sbornik*, sv. 1, Omsk 2005, s. 363–408.

9 JURIJ VLADIMIROVIČ KRIVOŠEJEV, ANDREJ JURJEVIČ DVORNIČENKO, *Izgnanije nauki: Rossijskaja istoriografija v 20-ch – načale 30-ch godov XX veka*, *Otčestvennaja istorija* 3/1994, s. 148.

10 VIKTOR STĚPANOVIČ BRAČEV, *Krestnyj put' russkogo učenogo: Akademik S. F. Platonov i jeho „dělo“*, Sankt-Petěrburg 2005; F. F. PERČENOK, „Dělo Akademii nauk“ i „velikij perelom“ v sovětskoj nauke, in: *Tragičeskije sudby: repressirovannije učenyje Akademii nauk SSSR*, (ed.) I. G. Aretjeva, Moskva 1995, s. 201–235; B. V. ANAŇJIČ, V. M. PANĚJACH, *Sledstvie v Moskve po „Akademičeskomu delu“ 1929–1931 godov*. Publikováno na <http://www.rsu.ru/conference/anah.htm>; J. V. KRIVOŠEJEV, A. J. DVORNIČENKO, *Izgnanije nauki: Rossijskaja istoriografija v 20-ch – načale 30-ch godov XX veka*, s. 143–158.

Polovina 30. let s sebou přinesla následující proces, jehož oběti se tentokrát stali příslušníci školy M. N. Pokrovského (samotný Pokrovskij zemřel již roku 1932).¹¹ Z akademického života tím zmizeli nejradiálnější popírači předrevoluční vědy a prostor získali lidé typu Něusychina, Kosminského, Grekova, Bachrušina aj., kteří do jisté míry uchovávali kontinuitu s předrevoluční historiografií.

Další vlna perzekucí v ruské medievistice souvisela s antisemitskou kampaní („boj s kosmopolitismem“) a velkými čistkami druhé poloviny 40. a počátku 50. let.¹² Historická věda byla označena za „jednu ze sfér ideologické fronty, na níž se hrstka odrodilých kosmopolitů pokoušela provádět svou záškodnickou práci, šíříc antipatriotické názory při výkladu otázek dějin naší vlasti i jiných zemí“.¹³ Mezi medievisty útok směřoval například vůči F. A. Koganové-Bernštejnové a A. I. Něusychinovi.¹⁴

Ani Stalinovou smrtí však tlak na historickou vědu neskončil. Proces s mladými historiky v polovině 50. let, v němž padaly rozsudky ke dlouhým létům v pracovních táborech,¹⁵ se sice nedotkl přímo medievistiky, však dobře ukazuje, jak relativní bylo chruščovovské „tání“,¹⁶ a bezpochyby zanechal stopu v myslích ruských historiků obecně, bez ohledu na konkrétní specializaci.

Sovětská historická věda žila tak málo svým autonomním životem, že je skutečně možné skrze dějiny ruské historiografie psát dějiny politických či širěji společenských změn SSSR. Je symptomatické, že zatímco dějiny francouzské historiografie se ve 20. století odvíjejí podle generací představitelů školy Annales a proměn metodologického a tematického zaměření, pro dějiny ruské medievistiky se nejčastěji používá periodizace odpovídající politickému vývoji země. Pokud je ruská historická věda studována z generačního aspektu, pak „kolektivní charakteristika“ jednotlivých generací není určována vnitřními kritérii oboru, nýbrž tím, s jakou formou režimu a s jakými projevy totalitní moci byly jednotlivé generace konfrontovány a jak tato životní zkušenost determinovala podobu jejich vědecké práce.

11 ANDREJ NIKOLAJEVIČ ARTIZOV, *Sudby istorikov školy M. N. Pokrovskogo (seredina 1930-ch godov)*, *Voprosy istorii* 7/1994, s. 34–48.

12 V. M. PANĚJACH, *Uprazněnija Leningradskogo otdelenija Instituta istorii AN SSSR v 1953 godu*, s. 19–27.

13 *Chronika*, *Voprosy istorii* 2/1949, s. 151.

14 *Chronika*, *Voprosy istorii* 2/1949, s. 157.

15 „*Dělo*“ *molodych istorikov*, *Voprosy istorii* 4/1994, s. 106–135.

16 LJUBOV' ALEKSEJEVNA SIDOROVA, *Ottěpel' v istoričeskoj nauke: sovětskaja istoriografija pervogo poslestatinskogo dešjatiletija*, Moskva 1997.

Z tohoto hlediska existovala obzvláště pestrá situace ve 20.–30. letech, kdy vedle upozaděné generace předrevoluční akademické elity¹⁷ zažívají strmý vzestup a v době velkého teroru prudký pád „rudí profesori“ 20. let a s jistými výkyvy si relativně nejstabilnější pozici udržuje generace, která vystudovala ještě za carského režimu a poté se ztotožnila se sovětským režimem,¹⁸ přesto ale ctíla klasické tradice ruské historiografie a zprostředkovávala je studentům ještě v polovině 20. století.¹⁹

Naproti tomu v poststalinském Rusku role generační příslušnosti slábne, protože již chybí alternativní zkušenost s jiným než sovětským pojetím vědy. V té době medievisté nezažili žádný soudní proces s akademickou inteligencí, srovnatelný s represemi první poloviny století. Je-li tedy možné situaci v medievistice první poloviny sovětské epochy líčit primárně jako dějiny represí, pak pro následující desetiletí je to sotva možné. Proto také práce postavené na tomto konceptu věnují obvykle druhé polovině 20. století podstatně méně pozornosti. Represe se nyní dotýkaly „pouze“ jednotlivců: štvance byla rozpoutána například vůči A. A. Ziminovi, který na základě precizní analýzy *Slova o pluku Igorově* formuloval roku 1962 závěr, že toto literární dílo nevzniklo na konci 12., nýbrž 18. století. Proti Ziminovi se postavili jak stranické orgány, tak všichni sovětské medievisté – historici i filologové (jediný, kdo se odvážil Zimina podpořit, byl znalec ruského letopisectví A. N. Nasonov). Práce tehdy skončila v trezoru a autor byl zbaven možnosti odpovědět na kritiku ze všech stran, v níž však velmi často byly vědecké argumenty nahrazovány ideologickým balastem. Zimin přesto na tématu dál až do smrti roku 1980 pracoval a konečná verze knihy byla vydána z pozůstalosti teprve přednedávnem.²⁰

17 LJUBOV' ALEKSEJEVNA SIDOROVA, *Duchovnyj mir istorikov „staroj školy“: emigracija vněšnja i vnutrennja. 1920-e gody*, in: *Istorija i istoriki*, (ed.) A. N. Sacharov, Moskva 2003, s. 168–191.

18 Práce B. D. Grekova M. N. Pokrovskij (sám s minulostí předrevolučního historika) oceňoval jako příklad „spontánního tnutí ruských historiků buržoazního původu k marxismu“ – citují dle VLADIMIR BORISOVIČ KOBRIN, *Pod pressom iděologii*, *Izvestija AN SSSR*, 12/1990, s. 33.

19 K této generaci srov. LJUBOV' ALEKSEJEVNA SIDOROVA, *Sovetskaja istoričeskaja nauka seređiny XX veka: sintěz trech pokolenij istorikov*, Moskva 2008; A. J. GUREVIČ, *Historikova historie*, s. 10–55.

20 ALEKSANDR ALEKSANDROVIČ ZIMIN, *Slovo o polku Igoreve*, Sankt-Petěrburg 2006 – zde i detailní osudy knihy. Srov. též osobní vzpomínky L. N. Puškareva v recenzi této knihy – *Voprosy istorii* 11/2007, s. 163–166; S. M. KAŠTANOV, *Aleksandr Aleksandrovič Zimin*, in: *Portrety istorikov. Vremja i sudby*, s. 368–392.

Nejen viníci a oběti

Obraz „zvnějšku drcené vědy“, konkrétních historiků i celého oboru jakožto obětí totalitního režimu je v mnohém pravdivý, ale zároveň do značné míry alibistický. Do pozadí se tím dostává skutečnost, že za štvanicemi na konkrétní historiky (kromě výše zmíněného Ziminova případu také v útoku na Něusychina,²¹ Romanova²² aj.) zdaleka nestáli jen straniční ideologové, ale i rivalové z řad kolegů historiků. Co je však ještě důležitější: nejen ideologie zneužívala historická témata, ale zároveň sami medievisté vycházeli vstříc této „společenské poptávce“. Výmluvně to ukazují proměny sovětské medievistiky v kontextu ideologických bojů prvního porevolučního čtvrtstoletí. Již ústup medievistiky ze scény na počátku 20. let nebyl způsoben jen vnějším tlakem, nýbrž i svobodným rozhodnutím některých badatelů, kteří pod vlivem dynamické současnosti opustili studium staré Rusi a začali se, často k nelibosti svých učitelů, věnovat nejnovějším dějinám.²³ V první polovině 30. let se však s radikální proměnou ideologie (koncept budování socialismu v jedné zemi a odklon od ideje světové revoluce) mění i náhled na dějiny. Roku 1934 přichází nařízení o obnově výuky historie, jejímž hlavním úkolem se stává výchova k „sovětskému patriotismu“. Proti Pokrovského představě o anonymních masách, střetávajících se v třídním boji, a obchodním kapitálu jakožto určujících hybatelích dějin je znovu k životu přivedena představa o klíčové roli velkých osobností, zejména ruských carů, jimž Stalin projevuje neskrývané sympatie. Při všem zavrhování ruské vědy 19. století to z metodologického hlediska znamenalo opětovnou orientaci na tradice Solovjevovy „státní školy“.²⁴ Vhod nyní přišla i dosud nedoceňovaná medievis-

21 O podílu N. A. Sidorovové na štvanicí vůči Něusychinovi z důvodu osobní msty L. T. MILSKA-JA, *Vospominanija J. V. Gutnovoj i ich dostovernost*, *Srednije veka* 63/2002, s. 397–400; A. J. GUREVIČ, *Istorič sredi ruin*, *Srednije veka* 63/2002, s. 362–394.

22 V Romanovově životě sehrál velmi ambivalentní roli B. D. Grekov: díky svému vlivu sice Romanovovi zachránil život za války, ale pak se všemožně snažil zabránit vydání jeho životního díla *Lidé a mravy staré Rusi*, neboť Romanov se v něm dostal do rozporu s Grekovovým náhledem na Kyjevskou Rus – srov. VIKTOR MOISEJEVIČ PANĚJACH, *Tvorčestvo i sud'ba istorika: Boris Aleksandrovič Romanov*, Sankt-Petěrburg 2000, s. 198–201, 225–226.

23 Například B. A. Romanov se začíná věnovat tématu dálněvýchodní politiky Ruska přelomu 19. a 20. století, narážejí tím na neporozumění u Platonova a částečně i Presňakova – V. M. PANĚJACH, *Tvorčestvo i sud'ba istorika: Boris Aleksandrovič Romanov*, s. 58–122.

24 Podle A. S. Usačeva lze zlom v ruské medievistice 20. a 30. let vnímat v podstatě jako střet dvou dominantních podob ruské historiografie 19. století: koncepce Ključevského, zdůrazňující především hospodářsko-sociální aspekty dějinného vývoje, což poté dovedl ad absurdum Pokrovskij, a proti tomu Solovjevovy školy, orientované na dějiny státu a jeho politických reprezentantů. Teprve závěr

tika. V nových podmínkách se jí dostalo zásadního úkolu: měla zaměřit svou pozornost především na tematiku německého Drang nach Osten, a potírat tak soudobou nacistickou propagandu. Skutečnost, že bylo medievistice znovu přiznáno právo na existenci, tedy do značné míry souvisí s rolí, již hrál středověk v nacistické ideologii. Badatelé se politickému diktátu podrobili a svými texty začali naplňovat striktní ideologické šablony, aby proti nacistické falzifikaci dějin postavili falzifikaci vlastní.²⁵ Do tohoto jejich úsilí sice načas zasáhl pakt Molotov-Ribbentrop, ale po vypuknutí Velké vlastenecké války byly agitační spisky ruských medievistů o německo-slovanských vztazích vydávány ve statisícových nákladech a šířeny po celé zemi. Zcela do služeb ideologického boje s fašismem se přihlásila také roku 1942 vytvořená akademická ročenka *Srednije veka*. Po válce již dějiny středověku představovaly standardní součást studijních plánů historických fakult i akademického bádání a medievistům generace Kosminského, Něusychina, Gracianského a dalších se tedy po peripetích 20.–30. let skutečně podařilo znovu etablovat svůj obor. Zaznívá-li i dnes názor, že historici tehdejšími působeními vytvořili „startovací plochu pro rozkvet jejich vědecké činnosti ve druhé polovině 50. a 60. letech“,²⁶ pak lze zároveň spolu s A. Svešnikovem říci, že „cena za ‚aktualizaci‘ vlastního oboru, díky níž se historici středověku stali politicky užitečnými a byl jim vrácen akademický respekt, o nějž je kdysi připravili ‚rudí profesori‘, byla příliš vysoká“.²⁷ Idea „sovětského patriotismu“, za níž se skrýval velkoruský šovinismus, totiž zotročila historiografii neméně než předchozí koncept M. N. Pokrovského. Zatímco ten však byl poměrně záhy odmítnut a následujícími generacemi historiků vnímán spíše jako jistý „exces“ v dějinách oboru, s interpretací dějin středověké Rusi pod zorným úhlem vypjatého nacionalismu se lze setkat po celou druhou polovinu 20. století i dnes, a to leckdy v míře pro českého čtenáře zcela nezvyklé.

20. století obohatil ruskou historiografii o výrazně odlišné metodologie, a ukončil tak její „longue durée“, trvající od druhé poloviny 19. století – srov. ANDREJ SERGEJEVIČ USAČEV, *Longue durée rossijskoj istoriografii*, *Obščestvennyje nauki i sovremennost' 2/2002*, s. 102–113.

25 Srov. analýzu sborníku *Protiv fašistskoj falzifikacii istorii*, Moskva-Leningrad 1939, kterou podal ANTON VADIMOVIČ SVEŠNIKOV, *Sovetskaja medievistika v ideologičeskoj bor'be konca 1930–1940-ch godov*, *Novoje literaturnoje obozrenije 90/2008*, s. 86–112. Velmi výrazně tento tón zaznívá také v poválečném období – srov. VLADIMIR TĚRENŤJEVIČ PAŠUTO, *Aleksandr Něvskij i bor'ba russkogo naroda za nezávisimost' v 13 veku*, Moskva 1951.

26 GALINA DMITRIJEVNA ALEKSEJEVA, *Istoričeskaja nauka v Rossii. Idėologija. Politika (60–80-e gody XX veka)*, Moskva 2003, s. 51.

27 A. V. SVEŠNIKOV, *Sovetskaja medievistika v ideologičeskoj bor'be konca 1930–1940-ch godov*, s. 106.

Éra druhé poloviny 20. století postrádá tragiku dějin vědy Stalinovy éry, nedocházelo k rozsáhlým perzekucím, monstrprocesům, ale po nástupu Brežněva již ani k zásadním metodologickým diskusím. Historici se v naprosté většině přizpůsobili zmrzačené podobě svého oboru. O všem bylo již předem rozhodnuto a valná většina badatelů ani nezkoušela hledat cesty ven z vymezených rámců (J. Höslér výstižně charakterizuje sovětskou historiografii 70.–80. let slovy „rutina a retardace“).²⁸ Kritické zkoumání závěrečných desetiletí sovětské mediévistiky limituje mnohem větší provázanost se současností: četní tehdejší aktéři, resp. jejich přímí žáci jsou dodnes činní, což výrazně posiluje (sebe)obhajobné tóny.²⁹ Proti často opakovanému tvrzení, že tehdy rozšířené pozitivistické sumarizování faktů představovalo způsob, jak se vyhnout tlaku ideologie, a tedy že šlo jen o úhybný manévr, svědčí skutečnost, že tato podoba historiografie přežila – ostatně nejen v Rusku – pád marxismu. Za řadou prací psaných v tomto duchu se podle mého soudu neskryvá ani tak vědomé distancování se od oficiální podoby vědy, jako spíše metodologická a interpretační bezmoc jejich autorů. Jak to zvláště ostře ukázal ve svých pamětech A. Gurevič, nikoli pouze představitelé sovětské moci, nýbrž i sami mediévisté se podíleli na likvidaci vědeckého charakteru svého oboru a dělali z něj buď služku ideologie, nebo své práce proměňovali v sumář faktů bez jakéhokoli přesahu.

Osobnosti

Spolu s pádem sovětského režimu se pochopitelně radikálně proměnila představa o významu konkrétních historiků 20. století pro dějiny jejich oboru. Znovu začali být ctěni dosud zatracovaní „buržoazní vědci“ přelomu 19. a 20. století, ruští emigrantští historici a badatelé vytlačení na okraj sovětské historické vědy. V každém případě však platí, že četné přehledy dějin dějepiscectví či příručky typu „život a dílo“ jen stěží nabídnou detailnější představu o podobách ruské

28 JOACHIM HÖSLER, *Die sowjetische Geschichtswissenschaft 1953 bis 1991. Studien zur Methodologie- und Organisationsgeschichte*, München 1995, s. 163.

29 Ostrou nevoli a polemiku vyvolalo například líčení role Sidorovové v čistkách na moskevské univerzitě v závěru stalinského období v memoárech J. V. Gutnovové *Perežitije* – L. T. MILSKAJA, *Vospominanija J. V. Gutnoj i ich dostovernost'*, s. 395–401; A. J. GUREVIČ, *Istorič sredi ruín*, s. 362–394. Srov. rovněž patos, s nímž píše A. P. Novoseļcev o svém učiteli v medailonu *Vladimir Těrent'jevič Pašuto*, in: *Portrety istorikov. Vremja i sudby*, (edd.) G.N. Sevostjanov, L.T. Miľskaja, díl 1, Moskva-Ierusalim 2000, s. 393–402 (nebýt v textu několika zmínek o 90. letech, nebylo by rozpoznatelné, že nejde o text vzniklý záhy po Pašutově smrti).

medievistiky ve 20. století. Pouze důkladný vhled do způsobu práce jednotlivých historiků umožňuje vykročit za nejobecnější konstatování o vztahu historiografie a sovětské ideologie.

Vedle Arona Jakovleviče Gureviče, světově proslulé osobnosti ruské medievistiky, a Alexandra Alexandroviče Zimina je v Rusku dnes jedním z nejcoeneovanejších medievistů sovětského období Boris Alexandrovič Romanov, a to v souvislosti se svou knihou *Lidé a mravy staré Rusi*.³⁰ Na rozdíl od Gureviče, jenž se těšil značnému ohlasu v zahraničí již od 70. let, Romanov zůstává mimo Rusko dodnes takřka neznámým. V. M. Panějach, autor monografie o tomto vědci, detailně sleduje zejména Romanovův výklad společenského zřízení Kyjevské Rusi a dospívá k závěru, že obraz tehdejší společnosti je u Romanova ve srovnání s Grekovovým pojetím výrazně archaičtější (oproti Grekovově konceptu feudální společnosti jsou zdůrazněny prvky otrokářské).³¹ Touto tematikou, byť interpretovanou z hlediska oficiální vědy neortodoxně, však zůstává Romanovova kniha ukotvena v diskusích sovětské medievistiky 40. let 20. století. Čím ale monografie vykročila zcela zásadně za rámec tehdejší sovětské historiografie, takže se dnes jeví jako solitérní a neslučitelná s časoprostorem svého vzniku, jsou otázky shrnuté v kapitole *Život člověka*. Na základě normativních pramenů, zejména kanonických zákonů, Romanov sleduje téma porodu, potratu, pohled na ženu v šestinedělí, postoj k dětem z mimomanželských vztahů, prodej dětí, relativně benevolentní postoj církve k předmanželskému styku mužů, křesťanský sňatek i sňatky mimo kostel včetně archaické formy sňatku v podobě únosu, téma rozvodů, paralelní rodiny a mnohé další problémy lidského života na Kyjevské Rusi, v sovětském období v podstatě tabuizované. Romanovovu monografii, svého času odsuzovanou za pornografismus, současní ruští badatelé oprávněně nahlíží jako práci předjímající ruské dějiny každodennosti, gender history či kulturní antropologii.

Je pochopitelné, že se pozornost dnešních historiků dějepisectví soustředí zejména na perzekvované osobnosti.³² Detailní kritické zhodnocení by si však zaslouhovala činnost nejnvlivnějších osobností sovětské medievistiky – B. D. Greko-

30 Monografie *Ljudi i mravy drevnej Rusi* byla napsaná roku 1940, publikovaná roku 1947 a v následujícím roce kategoricky zkritizovaná jako nedostatečně patriotická a zobrazující středověk v temných barvách.

31 V. M. PANĚJACH, *Tvorčestvo i sudba istorika: Boris Aleksandrovič Romanov*, s. 213–226.

32 Seznam perzekvovaných pracovníků AV SSSR podává F. F. PERČENOK, *Spisok členov AN SSSR, podvergoviščija repressijam*, in: Tragičeskije sudby: repressirovannyje učenyje Akademii nauk SSSR, s. 236–252.

va, V. T. Pašuta, B. A. Rybakova a dalších, kteří zastávali vysoké funkce v Akademii věd, těšili se přízni vládnoucí garnitury, působili jako pedagogové a byli členy řady redakčních rad. Díky tomu všemu se totiž jejich interpretace konkrétních historických problémů stávaly kanonickými a tito badatelé měli mimořádnou možnost určovat současnou i budoucí tvářnost svého oboru, a to jak v pozitivním, tak v negativním smyslu, což ale biografové z řad žáků často nejsou ochotni nebo schopni kriticky reflektovat.³³

O atmosféře v ruské medievistice velmi mnoho vypovídají rovněž osobnosti kontroverzní, zlomené, které po přestálých represích znovu získaly možnost vědecky pracovat a projevovaly za to mimořádnou servilitu. Velmi ostrými zvraty prošel například život S. V. Bachrušina, specialisty na dějiny Moskevské Rusi a jednoho z hlavních obviněných v akademickém procesu. Na rozdíl od jiných účastníků procesu, kteří buď ve vyhnanství zemřeli, nebo po návratu zůstali na okraji oficiálního vědeckého světa, však Bachrušina čekala strmá kariéra prominentního sovětského vědce, což se projevilo i v jeho díle, zejména v radikální reinterpetaci obrazu Ivana Hrozného.³⁴ Po obvinění z „nemarxistického“ charakteru své monografie o ruské publicistice 16. století se všemi silami snažil prokazovat svou ideologickou pravověrnost I. U. Budovnic,³⁵ perzekuce v mládí zcela zlomily L. V. Čerepnina³⁶ a mnohé další. Není náhodou, že fenomén strachu, ničícího charakteru i vědeckou práci, hraje tak důležitou roli v mnoha úvahách o ruské historiografii 20. století.

33 Nic z výše zmíněných intrik Grekova vůči Romanovovi a Grekovovu roli v čistkách druhé poloviny 40. let nezmiňuje takřka adorující biografie N. A. GORSKÉ, *Boris Dmitrijevič Grekov*, Moskva 1999. K Pašutově prominentní roli na přelomu 40. a 50. let L. A. SIDOROVA, *Sovetskaja istoričeskaja nauka serediny XX veka: sintéz trech pokolenij*, s. 22; A. J. GUREVIČ, *Historikova historie*, s. 56. Naopak zcela nekonfliktně o tomto období Pašutovy kariéry píše Pašutův žák A. P. Novoselec v již zmiňovaném medailonu *Vladimir Těrentějevič Pašuto*, s. 393–402, resp. J. A. MELNIKOVA, *Vladimir Těrentějevič Pašuto*, in: *Istoriki Rossii: poslevojennoje pokolenije*, (ed.) L. V. Maksakova, Moskva 2000, s. 177–183.

34 A. M. DUBROVSKIJ, *Sergej Vladimirovič Bachrušin*, in: *Portrety istorikov. Vremja i sudby*, s. 192–206.

35 L. A. SIDOROVA, *Sovetskaja istoričeskaja nauka serediny XX veka: sintéz trech pokolenij*, s. 22.

36 O Čerepninově podílu na štvanci proti Romanovovi a Presňakovovi v závěru Stalinovy éry píše V. M. PANĚJACH, *Tvorčestvo i sudba istorika: Boris Aleksandrovič Romanov*, s. 289–291. Proti tomu idealizující Čerepninův portrét předkládá V. S. RUMJANCEVA, *Lev Vladimirovič Čerepnin*, in: *Istoričeskaja nauka Rossii v XX veke*, (ed.) Galina Dmitrijeva Aleksejeva, Moskva 1997, s. 511–537.

Ediční praxe a periodika

Vhled do vnitřního života historické vědy by mohlo nabídnout rovněž zpracování dějin ústředních historických časopisů, jako byly *Voprosy istorii*, *Otčestvennaja istorija* či ryze medievistické *Srednije veka*, jež však dosud nebylo komplexně provedeno. Periodika přitom byla s to mnohem pružněji než monografie reagovat na proměny společenské atmosféry, politický diktát a naopak oslabení mocenského tlaku.³⁷ Právě redakční rady klíčových časopisů určovaly v historiografii tón a dozíraly na soulad vědy s oficiální doktrínou. Zatímco ve Stalinově éře podoby historického zkoumání diktoval sám velký vůdce, ve druhé polovině 20. století již podobně kategorický hlas zvenčí neexistoval, resp. byl velmi rozkolísaný, a tak redakční rady nejlivnějších časopisů více méně samy určovaly jakési kolektivní mínění o správné cestě v historické vědě a zavedly systém složitého a velmi vleklého vnitřního recenzování,³⁸ kterým se zaštiťovaly před případnými útoky. Ediční praxe časopisů a nakladatelství se tak vedle zkosnatělé organizační struktury akademických institucí stala jedním z nejvýraznějších retardujících faktorů ruské historické vědy.

S otázkou fungování časopisů a vědeckých nakladatelství v SSSR bezprostředně souvisí téma cenzury. Precizní prozkoumání by umožnilo alespoň částečně proniknout do problému, nakolik byla podoba publikovaných prací výsledkem tlaku zvnějšku, co bylo nutné a co do textů vnášeli sami badatelé ze strachu či prospěchářského oportunismu, tzn. jakou roli hrála autocenzura. Nebyli to totiž zdaleka jen pracovníci stranického aparátu, ale především historici, kdo disciplinovali svůj vlastní vědní obor: o míře přizpůsobení se medievistů daným poměrům svědčí i skutečnost, že se v tomto prostředí v podstatě vůbec nevytvořil „vědecký underground“. Jak kriticky poznamenává A. J. Gurevič, když se v době glastnosti na veřejnost dostala řada dosud skrývaných uměleckých děl, snad bylo oprávněné doufat, že také ruští historici nyní zveřejní práce, nad nimiž pracovali vskrytu během předchozích desetiletí. Nic takového se ale nestalo. Takřka jedinou výjimku představovaly práce A. A. Zimina, jinak „zásuvky psacích stolů historiků zely prázdnotou“.³⁹

37 JEFIM NAUMOVIČ GORODĚCKIJ, *Žurnal „Voprosy istorii“ v seređině 50-ch godov*, *Voprosy istorii* 9/1989, s. 69–80.

38 L. A. SIDOROVA, *Sovetskaja istoričeskaja nauka seređiny XX veka: sintéz trech pokolenij*, s. 31.

39 A. J. GUREVIČ, *Dvojakaja otvetstvennosť istorika*, in: *Týž, Istorija – neskončajemyj spor*, Moskva 2005, s. 603–604.

Sám Zimin píše o tom, jak byl původně i on deformován nejen cenzurou, ale i autocenzurou. Zákaz publikování a definitivní roztržka s oficiální vědou pak pro něj znamenala svého druhu iniciaci: nemusel již brát ohled na cenzuru či autocenzuru a mohl začít psát naprosto svobodně: „Po práci nad *Slovem* jsem se začal cítit jako člověk, ne jako šroubek, jako historik a ne jako vědecký pracovník.“ Teprve tehdy pocítil „životodárnou atmosféru duchovní svobody“.⁴⁰

Vztahy se zahraniční medievistikou

Sovětská moc usilovala o izolaci badatelů, ale zároveň měla zájem o „export“ sovětského pojetí vědy do ostatních zemí sovětského bloku a také o prezentaci na mezinárodních fórech. Ač se tedy reálně ruští vědci se západními stýkali, byli to z velké části ti „buržoazní vědou“ neinfikovatelní: již jen výběr účastníků mezinárodních historických kongresů jakoukoli komunikaci vylučoval (M. P. Mochnačevová proto hovoří o „dialogu, který se nestal“).⁴¹

V Rusku však samozřejmě působili i vědci, kteří byli schopni tvůrčího dialogu s odlišnými pojetími historiografie. Nejznámější a nehlouběji prozkoumané jsou vazby A. J. Gureviče na třetí generaci školy Annales. Již předtím F. Braudel vstřícně ocenil přednáškový cyklus M. N. Tichomirova na Sorbonně roku 1957, věnovaný sociálně-ekonomickým problémům Rusi 14.–15. století, což konvenovalo se zaměřením školy Annales a Braudelovým propojováním geografie a demografie s historickým bádáním (Braudel pak roku 1958 Tichomirova navštívil v Moskvě).⁴² Zjména mezi britskými vědci si získali respekt rovněž Něusychin a Kosminskij.

Vedle těchto několika příkladů by k tématu vztahů sovětské medievistiky s ostatním vědeckým světem mohlo mnoho říci kritické zhodnocení jednak překladů sovětských prací na Západě a jejich tamní vnímání, jednak zmapování okruhu západní odborné produkce, která byla v Sovětském svazu oficiálně⁴³ i ne-

40 ALEKSANDR MICHAJLOVIČ DUBROVSKIJ, *Aleksandr Aleksandrovič Zimin: trudnyj put' iskanij*, Otčeštvennaja istorija 4/2005, s. 145. Ziminovy, soudě podle ukázek strhující, sebereflektující egohistorické texty, z nichž autor studie hojně cituje, dosud bohužel nebyly v úplnosti edičně zpřístupněny.

41 M. P. MOCHNAČEVA, *Sovetskaja istoričeskaja nauka na meždunarodnych forumach: istoki nėsostojavěsogja dialoga*, in: Sovetskaja istoriografija, s. 78–123.

42 Doslov S. O. Šmidta ke knize MICHAİL NIKOLAJEVIČ TICHOMIROV, *Drevňaja Moskva XII–XV vv. Sredněvekovaja Rossija na meždunarodnych put'jach XIV–XV vv.*, Moskva 1992, s. 302–307.

43 G. D. Alexejevová, zkoumající obecné fungování sovětských „specchranů“, tj. depozitářů s literaturou zakázanou, resp. přístupnou jen striktně vymezenému okruhu badatelů, konstatuje napros-

oficiálně dostupná, vymezení literatury, kterou medievisté v sovětském Rusku četli, a stanovení, nakolik tyto impulzy, byť samozřejmě skryté, necitované, pronikaly do studií ruských badatelů.

Ačkoli ruská historická věda v 90. letech lačně přijímala podněty západní historiografie 20. století, důkladnějšímu studiu sovětské medievistiky v mezinárodním rámci bylo prozatím věnováno překvapivě málo pozornosti. Mnozí dnešní ruští badatelé jsou v tomto směru mnohem spíše věrní – byť explicitně neartikulovanému – konceptu do sebe uzavřené národní vědy, pěstovanému v sovětském období: zabývají se primárně generačními návaznostmi, vztahy mezi učiteli a žáky (oproti předchozím desetiletím dnes patří k bontonu zdůrazňovat věrnost sovětských badatelů svým předrevolučním učitelům), avšak ve většině prací zcela chybí reflexe světového kontextu. Stranou tak zůstává otázka, nakolik témata, jimiž se ten či onen historik zabýval, či problémy, kterým se medievistika v určitých obdobích věnovala, korespondovaly s různými historickými školami v tehdejší světě. Přitom i v ruské medievistice sovětského období vznikaly práce, jež souzněly s tehdejší západní historickým výzkumem, a přitom nebyly jeho pouhou mechanickou nápodobou, jak tomu leckdy bývalo v historiografii 90. let, nýbrž dokázaly přinést témata či úhel pohledu, který západním historikům nebyl vlastní.

Jako příklad lze uvést knihu Vladislava Petroviče Darkeviče *Argonauti středověku*, věnovanou lidem na cestách – obchodníkům, poutníkům, umělcům.⁴⁴ Historickoantropologická orientace a inspirace školou Annales je zcela zřejmá, avšak od analogických knih na toto téma, vznikajících v západní medievistice,⁴⁵ se liší nejen tím, že se opírá především o archeologické prameny v kombinaci se středověkou krásnou literaturou, ale zejména svým geografickým horizontem. A. J. Gurevič svého času napsal: „Francouzští historici patřící k Blochově, Febvrově, Braudelově škole byli a jsou frankocentričtí, v lepším případě romanocentričtí. Zabývají se Francií, Itálií, Španělskem, Katalánskem, ale svět za hranicemi románsky

tou náhodnost, absenci jakékoli logiky či otevřeně formulovaných kritérií pro určení, zda literatura bude zcela nepřístupná, přístupná omezeně, anebo zcela volně k dispozici. K tomuto závěru autorka dospěla na základě zkoumání literatury k dějinám 20. století. Ve vztahu k medievistice však byla situace sotva odlišná – G. D. ALEKSEJEVA, *Istoričeskaja nauka v Rossii. Ideologija. Politika (60–80-e gody XX veka)*, s. 145–188.

44 VLADISLAV PETROVIČ DARKEVIČ, *Argonavty sredněvekovja*, Moskva 1976.

45 Darkevič v seznamu literatury cituje polský překlad Le Goffovy práce *Civilizace středověkého Západu*. Jak dokládá ve svých memoárech A. J. GUREVIČ, *Historikova historie*, s. 196–197, Polsko představovalo pro ruské badatele podobného zprostředkovatele kontaktů se soudobými tendencemi západní medievistiky jako pro humanitní vědce české.

mluvících zemí je obvykle periferií jak pro jejich vědomí, tak pro jejich bádání. [...] Historikovi, který nepracuje v Paříži, ale v Moskvě, se může otevřít jiná perspektiva.⁴⁶ Tato slova plně platí i o Darkevičově práci. Autor využívá archeologický materiál z nejrůznějších oblastí SSSR, například sasánovské stříbrné klenoty na Urale, monumentální nástěnné malby z Afrasjábu (dnešní Samarkand), syrskou nádobu objevenou v Permské oblasti, předměty z kultovního okrsku sibiřských Mansů, lazuritové amulety z poloveckých mohyl a mnohé další, díky nimž předkládá velmi barvitý obraz transkontinentálního obchodování na Hedvábné stezce, popisuje cesty pro drahocenné kožešiny do oblastí za polárním kruhem, kam už se neodvážili ani směli arabští kupci, a využívali proto jako prostředníky Povolžské Bulhary, líčí daleká putování nestoriánských misionářů, působení cizích umělců na Rusi a ve Zlaté Hordě či tulácký život středověkých umělců. Svět Darkevičovy knihy sahá od Číny až po Compostellu, od Severního ledového oceánu až po Mekku a známá evropská témata tím dostávají netradiční a nesamozřejmý kontext. Jestliže tedy Darkevič v 90. letech velmi ostře zkritizoval šablony sovětské archeologie a medievistiky,⁴⁷ rozhodně nemůže být nařčen z konjunkturalismu, neboť jeho práce ukazuje, že i v polovině 70. let mohla vzniknout v Rusku kniha v podstatě prostá vlivu marxistických historiografických šablon, která tak mnoha jiným tehdejšími pracím a jejich autorům nastavuje velmi nelichotivé zrcadlo.

Témata

Jinou cestu k poznání proměn ruské historiografie, než je studium tvorby jednotlivých osobností, resp. generačních proměn bádání či konfrontace se západní vědou, může představovat rovněž důkladné zkoumání klíčových témat, procházejících napříč celou ruskou medievistikou 20. století. V dnešní ruské i zahraniční vědě je mnoho pozornosti věnováno obrazu významných postav ruských dějin, zvláště Alexandru Něvskému⁴⁸ či Ivanu IV.,⁴⁹ kteří hráli důležitou roli ve stalin-

46 A. J. GUREVIČ, *Historikova historie*, s. 138.

47 Nejvýrazněji ve studii VLADISLAV PETROVIČ DARKEVIČ, *Jedinstvo i mnogoobrazije drevněrusskoj kultury (koněc X–XII vv.)*, *Voprosy istorii* 4/1997, s. 36–52.

48 IGOR' NIKOLAJEVIČ DANILEVSKIJ, *Russkije zemli glazami sovremennikov i potomkov (XII–XIV vv.)*, Moskva 2001, s. 3–20, 181–228; FRITHJOF BENJAMIN SCHENK, *Aleksandr Nevskij. Heiliger – Fürst – Nationalheld. Eine Erinnerungsfigur im russischen kulturellen Gedächtnis (1263–2000)*, Köln-Weimar-Wien 2004.

49 S. N. BOGATYREV, *Groznyj car' ili groznoje vremja? Psichologičeskij obraz Ivana Groznogo v istoriografii*, in: *Istorija i istoriki*, (ed.) A. N. Sacharov, Moskva 2005, s. 62–82. Dále srov. MAUREEN PERRIE, *The cult of Ivan the terrible in Stalin's Russia*, Basingstoke 2001.

ské propagandě a jejichž interpretace nejvýrazněji odrážely proměny sovětské ideologie a politické orientace. Větší výpovědní hodnotu podle mého soudu mají témata, která byla sice také prostoupena marxistickou ideologií, ale na rozdíl od portrétů nejtěnějších osobností ruských dějin, jež někdy až přímočaře kopírují dějiny 20. století a ilustrují nejhlubší zotročení historie politikou, si s sebou nesla bohatší kontexty, ať již tím, že se v nich – navzdory ideologickým proklamacím – projevovala silná návaznost na tradice historické vědy 19. století, nebo hlubšími souvislostmi s obecnými otázkami ruské kultury a myšlení.

Takových témat, na nichž by bylo možné sledovat jak vnitřní vývoj ruské medievistiky, tak působení „vnějších“, ideologických impulzů, existuje celá řada. Na omezeném prostoru této studie zmiňme pars pro proto jen dvě, jedno ze sféry sociálně-ekonomických dějin, druhé z oblasti kulturně-historické, o nichž dnes ruští vědci intenzivně diskutují jednak v souvislosti se studiem dějin sovětské historiografie, jednak v souvislosti s proměnami medievistického bádání posledních dvou desetiletí, osvobozováním se od sovětských stereotypů a hledáním možných dalších cest tohoto oboru.

Středobod všech úvah o sociálně-ekonomických vztazích ve středověku představoval feudalismus. Po pádu marxistické historiografie diskusí o tomto fenoménu inicioval Gurevič, jež nekanonická interpretace evropského feudalismu svého času málem stála vědeckou kariéru.⁵⁰ Jak doložil Petr Sergejevič Stěfanovič, spor o existenci ruského feudalismu nesouvisí pouze s konceptem společenských formací, ale rovněž s mnohokrát diskutovanou a silně ideologizovanou otázkou specifik a analogií mezi ruským středověkem a západní Evropou, jež prochází ruskou medievistikou od počátku 19. století až do současnosti.⁵¹

Jako jeden z příkladů ze sféry duchovní kultury uveďme interpretaci slovanického polyteismu a jeho místa v kultuře christianizované středověké Rusi. Po dlouhou dobu byl za nejvyšší autoritu na toto téma pokládán B. A. Rybakov, jenž pod vlivem Leninova učení o dvou kulturách za kapitalismu prosazoval představu o dvojí kultuře středověku: elitní-feudální, spjaté s duchovenstvem, nobilitou a městy na straně jedné, a kultuře lidové, patriarchální, s obzvláště silnými pohanskými tradicemi. Odpor sovětské ideologie k pravoslaví byl tak silný, že se ar-

50 A. J. GUREVIČ, *Historikova historie*, s. 152–180.

51 Srov. publikace materiálů kulatého stolu na toto téma v ročence *Odissej* 2006: ARON JAKOVLEVIČ GUREVIČ, *Feudalismus před soudem historiků aneb O středověké „rolnické civilizaci“*, DTK 5/2008, s. 7–38; PĚTR SERGEJEVIČ STĚFANOVIČ, „Feudalismus“ a bojarí středověké Rusi, DTK 5/2008, s. 257–273.

chaický polyteismus paradoxně jevil jako přijatelnější, neboť v epoše křesťanství „jed náboženské ideologie pronikal hlouběji než v pohanském období do všech sfér života lidu“.⁵² Obraz pohanství ale nebyl diktován pouze štvanicí vůči tradicím ruského pravoslaví. Souvisel totiž rovněž se sporem o *Slovo o pluku Igorově*, jehož středověký původ byl vnímán jako věc národní cti, a jak pregnantně vyjádřil A. A. Zimin, v Rusku není tato památka ani tak předmětem vědecké analýzy, jako objektem víry.⁵³ Jeden z rysů, jímž se *Slovo* nejvýrazněji vymyká z kontextu nejen soudobého, ale veškerého středověkého písemnictví, představují právě prvky živého slovanského polyteismu, a to nikoli jen v podobě nereflektovaného pohansko-křesťanského synkretismu, resp. „lidového křesťanství“, běžného po celé Evropě (například ruská knížata jsou tu nazývána vnuky boha Dažboga). Aby se takové prvky v textu nejevily jako anachronismus, bylo nutné doložit mimořádnou životaschopnost staré víry ve všech vrstvách společnosti, včetně elitního prostředí knížecího dvora. B. A. Rybakov jde v této snaze tak daleko, že hovoří o „pohanské renesanci 12. století“, již srovnává s renesancí italskou,⁵⁴ a soudí, že „na Rusi se zformovalo jak na venkově, tak ve městech specifické dvojvěří, při němž vesnice prostě pokračovala v náboženském životě zděděném po prapředcích“, zatímco město a knížecí a bojarské kruhy „široce využívaly sociální stránky křesťanství, ale zároveň nejenže nezapomínaly na své pohanství (...) nýbrž pozvedaly svou starobylou, církví pronásledovanou víru na vyšší úroveň, odpovídající rozkvětu ruských zemí ve 12. století“.⁵⁵ Tato tvrzení byla natolik přemrštěná, že sotva kým mohla být brána vážně, samotný koncept dvojvěří se však v odborné literatuře zažil velmi silně.⁵⁶ Za situace, kdy církevní historie byla zcela vytlačena ze sfér oficiální vědy, neměl podobným tezí kdo výrazněji oponovat, a proto nepřekvapí, že právě kulturním dějinám středověku se v postsovětské éře dostalo zcela mimořádného zájmu badatelů a radikální reinterpretace.

52 BORIS ALEKSANDROVIČ RYBAKOV, *Kijevskaja Rus' i ruskije knjažestva XII–XIII vv.*, Moskva 1982, s. 402.

53 Na tento výrok vzpomíná L. N. Puškarev v recenzi Ziminova *Slova o pluku Igorově* – *Voprosy istorii* 11/2007, s. 164–165.

54 „Autor *Slova* předjímá básníky renesance, široce využívající obrazy antického pohanství, a oživuje pro své posluchače rodnou pohanskou romantiku.“ – B. A. RYBAKOV, *Jazyčestvo Drevněj Rusi*, Moskva 1987, s. 775.

55 B. A. RYBAKOV, *Jazyčestvo Drevněj Rusi*, s. 782.

56 I dnes se – navzdory velmi dobře argumentované kritice – tento koncept dvou po celá staletí vedle sebe existujících náboženských systémů běžně objevuje, aniž by bylo reflektováno, že vlastně patří k relikvům sovětského ideologického diktátu.

Závěrem

Mnozí ruští badatelé si dnes kladou otázku, která je zvláště znepokojující pro ty, jejichž aktivní život se kryl s obdobím dominance marxistické historiografie: Co vlastně z medievistiky sovětské epochy přežilo? Obhájci sovětských vědců na to odpovídají několikerým způsobem. Často je opakováno tvrzení, že tito historici nashromáždili obrovský faktografický materiál. Jenže co jsou v medievistice ryzí fakta, prostá jakékoli interpretace? Sotva si lze tedy představit, že by dnes z textů sovětských medievistů bylo možné „sloupnout“ ideologii a čerpat odtud ryzí, pozitivní fakta. Navíc již v sovětském období vznikl problém nepohodlných faktů, tedy takových, která nabourávala ideologické šablony, a proto byla účelově zamlčována nebo zkrslujícím způsobem interpretována. Jako protiargument všem kritikům sovětské historické vědy zaznívá též tvrzení, že nikdo za posledních dvacet let nevytvořil taková fundamentální díla, jako byli například *Rolníci na Rusi od nejstarších dob do 17. století* B. D. Grekova.⁵⁷ Jenže za situace, kdy ze zkoumání středověku na mnoho desetiletí zmizely nebo zásadnímu zkrslení podlehly veškeré sféry „nadstavby“, je pochopitelné, že se zraky badatelů upřely jinam a sotva by dnes kdo vytvářel alternativní verze ke klíčovým tématům sovětské historiografie. Kromě toho se proměňuje i celkové pojetí historické práce a namísto monumentálních syntéz dominují jiné formy psaní o dějinách. Na rozdíl od G. Alexejevové pokládám za zcela lichou rovněž představu, že lze kvalitu a životaschopnost sovětské historické vědy stanovit četností citací sovětských autorů v západní historiografii.⁵⁸ Žádné z navrhovaných „objektivně měřitelných“ kritérií – ať již je to hojnost faktů, četnost citací, obšírnost syntéz apod. – podle mého soudu o kvalitě historické práce nic nevyovídá. Na otázku, co ze sovětské medievistiky zůstane, neexistuje žádná statická, jednou provždy daná odpověď. O dalším životě každé konkrétní práce budou rozhodovat výlučně proměny medievistického bádání v následujících desetiletích: podle toho, jaké otázky budou kladeny dějinám, na mnohé práce sedne prach knihoven, zatímco jiné, z dnešního úhlu pohledu třeba periferní texty, se budou znovu aktualizovat a začnou žít v odlišných, třeba i nečekaných kontextech.

57 Třikrát tento argument opakuje G. D. ALEKSEJEVA, *Istoričeskaja nauka v Rossii. Ideologija. Politika (60–80-e gody XX veka)*, s. 52, 54.

58 Autorka poukazuje na citovanost sovětských prací o dějinách SSSR na Západě, zapomínajíc, že pouhý údaj o citaci nic nevyovídá ani o tak elementárním faktu, jako je souhlasné či odmítavé stanovisko autora k citované práci – G. D. ALEKSEJEVA, *Istoričeskaja nauka v Rossii. Ideologija. Politika (60–80-e gody XX veka)*, s. 241–242.